

БРИТАНО-ИТАЛЬЯНСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ НА СЕВЕРОАФРИКАНСКОМ ТЕАТРЕ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В 1940–1941 г.г. (в современной российской и переводной литературе)

30. Брагадин М.–А., Указ. Соч. – С. 89 – 91, 95 – 96, 497; Черчилль У. Указ. Соч., том II. – С. 496.

31. Квечень З. Указ. Соч. – С. 21 – 22.

Используемые сокращения

MVSN – Национальная добровольная милиция национальной безопасности.

ап – артиллерийский полк.

бртбр – бронетанковая бригада.

бртд – бронетанковая дивизия.

гвбр – гвардейская бригада.

мбр – моторизованная бригада.

мд – моторизованная дивизия.

мп – моторизованный полк.

пбр – пехотная бригада.

пд – пехотная дивизия.

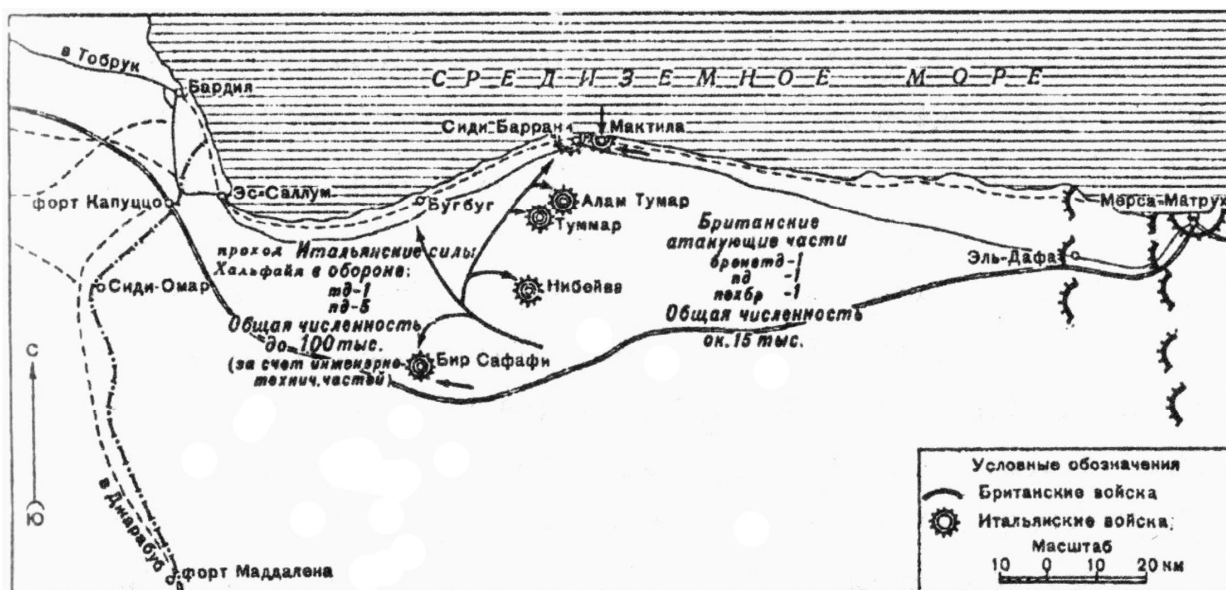
ПЛ – подводная лодка.

пп – пехотный полк.

тд – танковая дивизия.

тп – танковый полк.

Карта взята из монографии Головушкина В. И. и в вопросах численности войск отражает его мнение.

Шевчук А.В.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX ст.

Одним з актуальних питань сучасної історичної науки є проблема формування еліт, особливо політичної. За роки незалежності об'єктом значної уваги дослідників стала національна еліта українського народу, що головним чином взяла активну участь у відродженні української культури, народу, нації. Переважно це українські історики, етнографи, митці, громадські діячі. На наш погляд, без належної уваги залишилась регіональна еліта, складовою частиною якої була наукова інтелігенція, зокрема інтелігенція Півдня України.

Під Півднем України ми розуміємо колишню Херсонську, Катеринославську та Таврійську губернії в складі Російської імперії. Під науковою інтелігенцією – різну за своєю природою, статусом та іншими соціальними ознаками групу людей, одним з основних видів діяльності якої є наукова діяльність, тобто це інтелектуальна творча діяльність спрямована на одержання та використання нових наукових знань [4, с. 4]. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження на професійному чи аматорському рівні.

Аналіз літератури з даного питання дозволяє розподілити її на дві основні групи. Перша містить основні характеристики інтелігенції як соціальної групи (походження, чисельність, структуру, соціальний статус, акцентує увагу на суспільно-політичній діяльності). До другої групи належать праці, що в конкретно-історичному вимірі стосуються особистого життя, наукової, педагогічної, громадської та організаційної діяльності інтелігенції.

Перша група робіт охоплює праці Ерман С.К., Щетиніної Г.І., Лейкіної-Свірської В.Р. [3, 9, 10, 24]. Всі

вони витримані в дусі так званої радянської методології. Спільними для них є розгляд наукової інтелігенції як соціальної групи в контексті своєї основної, педагогічної діяльності. Крім того, українська інтелігенція не є центром уваги, а розглядається як ілюстрація загальноімперських тенденцій. Праця Шип Н.А. є першою спробою історико-соціологічного аналізу української інтелігенції [21]. Вона видана у 1991 році і містить у собі поряд з цікавим фактичним матеріалом застарілі підходи його аналізу. Заслуговує на увагу монографія Г.А.Касьянова, який зробив вдалу спробу об'єктивно дослідити соціальний портрет української інтелігенції на зламі століть, в тому числі її соціальну природу, фахову структуру, територіальний та національний склад [7].

До другої групи можна віднести великий масив літератури, що складається з ювілейних видань вищих навчальних закладів [6,12], публікацій з історії науки та техніки [8,15], біографічних нарисів [19].

Не зважаючи на велику кількість літератури з різних аспектів даної теми, до цього часу залишаються не виділені та не обґрунтовані етапи формування.

Джерельна база статті складається з видань, відомчих розпоряджень Міністерства народної освіти, даних Першого всезагального перепису населення Російської імперії 1897 року.

Метою даної розвідки є спроба виділити на основі літератури, опублікованих та архівних фондів етапи формування наукової інтелігенції Півдня України, а також спроба піддати аналізу їх зміст.

В історії формування наукової інтелігенції на Півдні України доцільно виділити такі етапи.

Перший етап охоплює початок – середину XIX століття і характеризується появою наукової інтелігенції на Півдні України.

Другий етап охоплює період з 1965 р. до кінця XX ст. і пов'язаний становленням наукової інтелігенції як соціальної групи.

Третій етап триває з початку XX ст. до 1917 року. Він характеризується збільшенням чисельності наукової інтелігенції, поступальний розвиток якої був перерваний подіями 1917 року.

Отже переходимо до аналізу формування інтелігенції на кожному етапі.

Змістом першого етапу було зародження наукової інтелігенції. На цьому етапі наукова інтелігенція вперше чергує викладачів заснованого у 1817 році Рішельєвського ліцею – Г.К. Бруна, М.Д. Кудрявцева, Я.А. Петровського, В.В. Петровського, В.Н. Юргевича. Інтелігенцію, що була пов'язана з діяльністю Одеського археологічного музею заснованому у 1825 р. та Одеського товариства історії та старожитностей, що було відкрито у 1839 р.. З останнім пов'язана діяльність Д. І. Княжевича, І. О. Стемповського, М. С. Воронцова, О. І. Левшина, М. Н. Мурзакевича, М. І. Надеждіна та ін. Незначна кількість наукової інтелігенції Півдня України на початку – середині XIX ст., у порівнянні з Центральною та Східною Україною, пояснюється досить пізньою колонізацією краю, що почалася лише у кінці XVIII століття і продовжувалась у першій половині XIX століття. Відповідно, на Півдні України не було жодного вузу, який би став об'єднуючим центром та джерелом поповнення цієї категорії населення.

Другий етап – становлення наукової інтелігенції на Півдні України – пов'язаний з особливостями соціально-економічного розвитку Російської імперії у пореформену добу. З 1861 року капіталізм почав утверджуватися як пануюча соціально-економічна система. На Півдні України швидше ніж в інших регіонах імперії спостерігається процес утвердження капіталістичних відносин. Це потребувало використання у промисловості машин нового покоління, нових способів ведення господарства, нових підходів у сільському господарстві, розширення підготовки спеціалістів, а відповідно нових вимог до організації науки та освіти.

До 1861 року в Україні існували лише два вузи – Харківський та Київський університети. За час свого існування вони випустили біля 4300 осіб [23, с. 56]. Цього було замало в нових соціально-економічних умовах. На основі Рішельєвського ліцею 1865 року в Одесі було відкрито Новоросійський університет, який згодом стає центром наукового життя півдня України, навколо якого формується наукова інтелігенція. Другим таким центром стає Катеринославське вище гірниче училище, відкрите у 1899 році.

Перехідний характер економіки країни на рубежі XIX – XX століть зумовлював своєрідність соціальної структури, ознакою якої було поєднання рештків станового поділу та формування нових соціальних груп індустріального суспільства. Однією з соціальних груп, що з'являється в цей час, була наукова інтелігенція.

Можна стверджувати, що становлення наукової інтелігенції в Південному регіоні збігається зі становленням капіталістичних відносин. Інтелігенція Російської імперії, України в цей час істотно відрізняється від інтелігенції попереднього періоду, оскільки набуває рис перехідного трансформаційного суспільства – від традиційного до індустріального. Її діяльність сприяє модернізації суспільства, оскільки є джерелом наукового, освітнього, суспільного прогресу.

Формування наукової інтелігенції Півдня України відбувається з чотирьох основних джерел. У Новоросійському університеті на першому етапі його існування це відбувається за рахунок викладачів Рішельєвського ліцею та запрошення професорсько-викладацького складу з інших вузів імперії: Петербурзького, Московського, Київського, Харківського, Казанського університетів. Іншим джерелом поповнення було виховання університетом своїх наукових та викладацьких кадрів. Формування професорсько-викладацького складу Катеринославського вищого гірничого училища відбувалося в основному за рахунок технічної інтелігенції: інженерів гірничої справи, технологів, електриків, що у майбутньому стали відомими науковцями.

Визначити чисельність наукової інтелігенції усієї Російської імперії, а особливо Півдня України у другий період її розвитку досить важко. По-перше не існувало чітких критеріїв відношення до цієї соціальної групи. По-друге, підрахунок цієї категорії населення ніколи спеціально не проводився, вона не фігурує в жодних переписах як самостійна одиниця. По-третє – її чисельність ніколи не залишалася статичною, а постійно коливалася. Як правило, у науковій літературі до наукової інтелігенції відносять професорів університетів, вищих училищ, Академії наук, відомих діячів громадського життя, державних чи земських службо-

вців, що одночасно займалися наукою.

Згідно першого всеросійського перепису населення Російської імперії 1897 року в Росії нараховувалося 725 955 чоловік інтелігенції, серед яких 368 441 склали службовці (0,29% від загального населення країни), 94 000 осіб були зайняті в сфері матеріального виробництва (0,07%), 262 654 чоловік працювали в галузі науки, мистецтва, просвіти, охорони здоров'я (0,20%) [3, с. 14].

За такої умови, поза увагою дослідників залишається значна кількість наукової інтелігенції. На нашу думку до цієї соціальної групи необхідно відносити членів наукових товариств – людей інтелігентних професій, що мали вищу освіту. За фахом це переважно працівники освіти, охорони здоров'я, інженери та технологи, юристи, хіміки, агрономи, географи, етнографи, чиновники, що на аматорському чи професійному рівні займалися наукою. Найвідомішими на Півдні України були Товариство природодослідників при Новоросійському університеті, Катеринославське наукове товариство, Кримське товариство природодослідників і любителів природи, Миколаївське товариство любителів природи та інші.

Вважаємо, що наукова інтелігенція не вичерпується тільки дипломованими кадрами, що розглянуті вище. Ця соціальна група має бути доповнена багатьма представниками пов'язаних з наукою професій: бібліотекарями, робітниками музеїв, видавництв, наукових станцій, обсерваторій, ботанічних садів, наукових журналів.

Всеросійський перепис населення 1897 року не дозволяє отримати об'єктивних даних щодо чисельності наукової інтелігенції. Науковці не були виділені в окрему соціальну групу, а розглядалися разом з літераторами. У Катеринославській губернії таких нараховувалося 300, Таврійській – 477, Херсонській – 1 143 особи (без сімей, чоловічої та жіночої статі) [18, с. III]. Ми вважаємо, що певна кількість науковців ідентифікувала себе за основним видом заняття (переважно як лікарів, службовців, викладачів, інженерів) і тому ввійшли до інших категорій населення.

За даними перепису більша частина наукової інтелігенції концентрувалася в Херсонській губернії. Останнє пояснюється наявністю тут Новоросійського університету, який був на час перепису єдиним науковим та освітнім центром на Півдні не тільки України, а й всієї Російської імперії. Протягом 1865 – 1890 років в університеті працювало 143 особи (під час визначення кількості наукової інтелігенції, ми маємо усвідомлювати, що поняття вчений та викладач не тотожні один одному) [12]. Чисельність викладацького складу постійно змінювалась. Професори, що виходили на пенсію автоматично виводилися зі штату, але бажаючи працювати і надалі – ставали позаштатними викладачами.

Поширеною практикою тогочасної системи вищої освіти був вільний перехід професорів з одного університету до іншого. Такі переходи часто спостерігаються під час вивчення біографій викладачів Новоросійського університету. Значна кількість науковців не раз змінювала місце своєї роботи. Крім того, не слід забувати про такі чинники, що впливали на кількісний склад, як хвороби, смертність. Згідно підрахунків Щетиніної Г.І. на основі звітів міністерства та документів університетів з 1881 по 1904 роки кількість штатних та позаштатних викладачів Новоросійського університету збільшувалась. Так якщо у 1881 році кількість штатних працівників складала 41, а позаштатних 8 осіб, у 1894 році – 51 і 28 осіб, то у 1904 році кількість працівників сягала 71 та 47 відповідно, що разом складало 118 осіб [25, с. 168]. В процесі визначення кількості наукової інтелігенції, що працювала у вузах, має велике значення той факт, що Новоросійський університет був єдиним у регіоні і виключається можливість включення одного й того ж науковця до різних педагогічних колективів.

З відкриттям у 1899 році Катеринославського вищого гірничого училища на Півдні України з'являється ще один освітній та науковий центр, але вже технічного профілю. Професорсько-викладацький склад училища у 1899 році був досить невеликий – 3 професора, 6 викладачів, 1 асистент [5, с. 61]. Про поступовий ріст кількості викладацького складу учбового закладу свідчить те, що згідно “Тимчасових правил про управління Катеринославського гірничого інституту” (КВГВ у 1912 році було перейменоване у КГІ) передбачалося мати 18 професорів, 4 доцентів, 18 лаборантів [1, с. 4–5].

На Півдні України у другій половині ХІХ ст. існувала велика кількість наукових товариств, що ставали регіональними осередками науки: Товариство сільського господарства південної Росії в Одесі (1828 р.), Одеське товариство лікарів (1849 р.), Товариство природодослідників при Новоросійському університеті (1869р.) [2], Одеське товариство історії та старожитностей (1839р.), Одеське товариство інженерів і техніків (1864 р.), Одеське та Катеринославське відділення Російського технічного товариства.

Велике значення в науковому житті країни відігравали губернські вчені архівні комісії та музеї великих міст Півдня України: Сімферополя, Одеси, Херсона, Катеринослава.

До найважливіших наукових музеїв Півдня України належали Одеський археологічний музей (1825 р.), музей старожитностей заснований Таврійською вченою архівною комісією (1887 р.), природничо-історичний музей Таврійського земства (1899 р.), Херсонський губернський археологічний музей (1898 р.), Херсонський природничо-історичний музей (1897 р.), музей старожитностей Катеринославської губернії (1902 р.). Музеї були своєрідною формою наукових установ, робота яких передбачала зберігання пам'яток, їх наукове вивчення, систематизацію. Персонал музеїв був нечисленним, але з ними була пов'язана діяльність відомих вчених, просвітителів, суспільних діячів. За висловлюванням дослідника історії музеїв Д.І. Равиковича, історія музеїв – це частина російської науки та культури [16].

Діяльність Одеського міського музею старожитностей пов'язана з Одеським товариством історії та старожитностей – найстаршим науковим історичним товариством на Україні, яке отримало право здійснювати археологічні дослідження у Північному Причорномор'ї. Чисельність товариства у 1888 році складала 102 особи [21, с.350].

Велике значення для сільського господарства регіону мали ентомологічні станції (бюро) при губернських земських управах. Така станція була відкрита у Сімферополі в 1894 р., Херсоні у 1897 р. Персонал станцій складався з декількох працівників, але серед них були такі визначні вчені як С.О.Мокржецький, Й.К.Пачоський, Г.Л. Скадовский. Складовою частиною наукової інтелігенції були земські статисти.

Характерно, що наукова інтелігенція Півдня України ніколи не відчувала себе як окрему ізольовану, відірвану від центру регіональну еліту. Науковці Півдня були складовою частиною наукової інтелігенції всієї Російської імперії, частиною загальноєвропейської науки, водночас більшість науковців не відчувала себе українською інтелігенцією. Про це свідчить динаміка і структура відповідних зв'язків з колегами з Київського, Харківського, Петербурзького університетів, провідними європейськими науковцями. Українська наукова інтелігенція стала частиною світової наукової еліти.

Отже, в ході другого етапу відбувається становлення наукової інтелігенції як соціальної групи, спостерігається різке збільшення її кількості. В першу чергу це відбувається за рахунок вчених вузів, наукових товариств та музеїв.

Третій етап охоплює період початку ХХ ст. – 1917 рік і характеризується поступовим набуттям рис європейської інтелігенції, як інтелігенції розвинутого індустріального суспільства. Збільшення чисельності наукової інтелігенції пов'язано з відкриттям на початку ХХ ст. у найбільших містах Півдня України наукових товариств, члени яких були представниками різних професій, соціальних груп.

Найбільшими та найголовнішими були Катеринославське наукове товариство (1901 р.), Науково-технічне товариство при Катеринославському гірничому інституті (1912 р.), Кримський гірничий клуб (Кримсько-Кавказький гірничий клуб), Кримське товариство природодослідників та любителів природи (1910 р.), Миколаївське товариство любителів природи (1908 р.). Голова Катеринославського наукового товариства Курилов В.В. досить коротко але ємко висловився з приводу мети товариства та членства в ньому: “Провинциальное общество должно служить науке. Работать в таком обществе призван был всякий, кто только желал с наукой иметь общение” [9, с. 1369]

Чисельний склад наукових товариств не залишався постійним. На їх склад впливали політичні, економічні, особисті чинники. Збільшення вартості щорічного членського внеску у Новоросійському товаристві природодослідників у 1873 році до 10 крб., наприклад, зменшило кількість його членів. Такі роки як 1905, 1912, 1913, 1917 найбільше вплинули на діяльність та чисельність товариств [20, с.76].

Відомо, що кількість членів Кримського гірничого клубу зменшилась з 527 у 1905 році до 416 у 1907 році. У Катеринославському науковому товаристві з 450 у кінці 1904 року до 145 у кінці 1907 року [20, с. 76].

У 1913 році чисельність Новоросійського товариства природодослідників складала 365 членів, Кримсько-кавказького гірничого клубу – 346 членів, Кримського товариства природодослідників та любителів природи – 248 членів, Катеринославського наукового товариства – 293 члени, Миколаївського товариства любителів природи – 172 члени [20, с. 77].

В процесі підрахунку кількості наукової інтелігенції, необхідно пам'ятати, що певну частину членів цих товариств складали викладачі вузів. Так, більшу частину членів Новоросійського товариства природодослідників складали професори Новоросійського університету, а Катеринославського наукового товариства відповідно викладачі Катеринославського вищого гірничого училища. Що стосується Катеринослава, то у 1912 році в місті було відкрито Науково-технічне товариство при Катеринославському гірничому інституті. Викладачі училища майже повним штатом вступили до нового товариства, залишаючись при цьому членами Катеринославського наукового товариства.

Аналіз чисельного складу товариств свідчить, що певну частину їх членів становили мешканці інших великих міст Південної України, інших регіонів України, імперії. Так, наприклад, членами Кримського товариства природодослідників та любителів природи крім власне кримчан були вчені Одеси, Петрограду, Москви, інших міст України та Росії, Бессарабії, Кавказу. Чисельність мешканців інших територій серед членів товариств теж коливалась і складала від 16 до 35 відсотків [20, с. 85].

Крім того, на Півдні України діяли Севастопольська біологічна станція, Миколаївська станція шовководства, метеорологічна станція в Ялті, Одеська зоологічна станція, Херсонське дослідне поле, Катеринославська дослідна станція, Катеринославська контрольно-насінницька станція, Одеська виноробна станція. Ці установи були своєрідним епіцентром діяльності порівняно численних груп науковців-аматорів.

Аналізуючи вищезазначене та підсумовуючи кількісні показники, ми дійшли до висновку, що наукова інтелігенція Півдня України в кінці ХІХ – початку ХХ століть складала біля 1000 осіб, серед яких біля 100 чоловік займалися наукою на професійному рівні. Для регіону з населенням 6 318 886 чоловік це становило лише 0,018 відсотка, що не відповідало стандартам індустріального суспільства. Так, в кінці ХІХ століття у Німеччині питома вага науковців була майже у 2,5 рази більше [17, с. 35].

Аналіз третього етапу дозволяє стверджувати, що інтелігенція Півдня України набуває рис модерної європейської інтелігенції. Це проявляється в свідомій громадській позиції інтелігенції, відношенню до освіти, науки не тільки як до способу передачі накопиченого досвіду, але й джерела нових знань, розумінні передовою інтелігенцією необхідності виховання нових національних лідерів, пошуку альтернатив розвитку суспільства, впливу на формування загальнодержавного курсу через входження у політичну сферу суспільства через органи державної влади та земського самоврядування.

На всіх етапах свого розвитку інтелігенція мала високий соціальний статус. Так у 1913 р. ординарний професор вузу отримував біля 6000 крб, екстраординарний – 3500 – 4300 крб. [22, с. 239]

Отже, процес формування наукової інтелігенції Півдня України на рубежі ХІХ – ст. пройшов три етапи.

Перший охоплює період початку – середини ХІХ ст. і характеризується зародженням інтелігенції. Він

пов'язаний з викладачами Рішельєвського музею, Одеським археологічним музеєм, членами Одеського товариства історії та старожитностей.

Другий етап охоплює період з 1865 р. до кінця XIX. Він в свою чергу пов'язаний з відкриттям 1865 р. Новоросійського університету та 1899 р. Катеринославського вищого гірничого училища. Ці учбові заклади стають центрами наукового життя Південного регіону, навколо яких відбувається процес формування наукової інтелігенції як соціальної групи. Етап характеризується зростання чисельності наукової інтелігенції як за рахунок вчених, що працювали у вузах, так і за рахунок членів аматорських наукових товариств, які концентруються головним чином в Одесі. Крім того, наукова інтелігенція поповнюється за рахунок персоналу музеїв, губернських вчених архівних комісій, що були відкриті у всіх великих містах Півдня України, а також за рахунок науково-дослідних станцій, полів, бюро. Інтелігенція другого етапу набуває рис перехідного суспільства.

Третій етап, що тривав з початку XX ст. до 1917 року, характеризується збільшенням чисельності наукової інтелігенції в основному за рахунок аматорських наукових товариств, що були відкриті в Одесі, Катеринославі, Миколаєві, Сімферополі. Інтелігенцію третього етапу можна вважати такою, що набула рис модернового суспільства. Подальший її розвиток був перервами революційними подіями 1917 року.

Аналіз кількісних показників дозволяє зробити висновок, що чисельність наукової інтелігенції Півдня України на рубежі XIX – XX ст. становила біля 1000 осіб, більшість з яких становили аматори. Вважаємо, що для населення регіону та нових умов соціально-економічного розвитку це замало і не відповідає вимогам капіталістичного суспільства початку XX ст. Така кількість інтелігенції, а особливо фахової, не змогла забезпечити належний науковий прогрес країни.

Наукова інтелігенція Півдня України середини XIX – початку XX ст., на наш погляд, потребує подальшого вивчення. Зокрема питання її соціальної природи, що характеризувала її як соціальну групу та визначала всі сфери життєдіяльності.

Джерела та література

1. Временные правила об управлении Екатеринославским горным институтом. – Спб. – 1912. – 28с.
2. Державний архів Одеської області. – Ф. 45, оп. 7, спр. 55.
3. Ерман Л.К. Интеллигенция в первой русской революции. – М: Наука, 1966. – 240 с.
4. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. За станом на 10 березня 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – 36 с.
5. Известия Екатеринославского горного института им. Артема-Сергеева. – Екатеринослав, 1924. – Т. 14, ч. 1. – 251 с.
6. Історія Одеського університету за 100 років / Відповідальний редактор О.І. Юрженко. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 423 с.
7. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX ст. Соціально – політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
8. Коновець О.Ф. Українська наука як феномен культури: нариси історії від найдавніших часів до першої третини XX століття. – К.: МЛП, 2000. – 277 с.
9. Курилов В.В. Почвенные исследования Екатеринбургской губернии, настоящее их положение и их задачи по отношению к местному краю // Вестник Екатеринославского земства. – Екатеринослав, 1904. – С. 25–31.
10. Лейкина – Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М.: Мысль, 1971. – 368 с.
11. Лейкина – Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900 – 1917 годах. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.
12. Маркевич А.И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890. – 734 + ХС с.
13. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні у XIX столітті. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1972. – 240 с.
14. Оноприенко В.М., Щербань Т.А. Становление высшего технического образования на Украине. – К.: Наукова думка, 1990. – 137 с.
15. Оноприенко В.І. Історія української науки XIX – XX століть. – К.: Либідь, 1998. – 302 с.
16. Паульсен Фр. Германские университеты Фр. Паульсена, проф. Берлинского университета / Фр. Паульсен. – Спб.: Изд. ред. журн. Образование, 1904. – 413 с.
17. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Общий свод по империи результатов разработки I всеобщей переписи населения произведенной 28 января 1897 г. – Спб., 1905. – Т. 1. – 1263 с.
18. Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. словник в 4-х томах. – Одеса.: Астропринт, 2000.
19. Равикович Д.А. Музеи местного края во второй половине XIX – начале XX веков (1861–1917 гг.) // Очерки истории музейного дела в России. Вып. 2. М.: Сов. Россия. 1960. – с. 145–223.
20. Савчук В.С. Историко-научный анализ деятельности естественнонаучных обществ Юга Украины, Крыма и Бессарабии: вторая половина XIX – начало XX в.: Дис... д-ра истор. наук: 07.00.07, 07.00.01 / Днепропетровск, 1996. – 450 с.
21. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей у 1883–1891 рр. // Збірник праць молодих вчених і аспірантів. – К., 2001. – Вип. 7. – 616 с.

22. Центр. держ. арх. вищих органів держ. влади і держ. упр-ня України. Ф. 2717, оп. 1, спр. 166.
23. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX ст.). Историко-социологический очерк. / АН УССР. Ин-т истории Украины. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.
24. Штаты Императорских Российских университетов. / Сборник постановлений по Министерству народного просвещения.– СПб.: Тип. Т-ва "Обществ. польза", 1893. – Т. IX: 1884 г.
25. Щетинина Г.И. Университеты в России и устав 1884 года. – М.: Наука, 1976. – 315 с.

Слинкин Ю.М.

"АССОЦИАЦИЯ БРАТЬЕВ–МУСУЛЬМАН" И ИСЛАМИЗМ В АФГАНИСТАНЕ

Международный терроризм, получивший в публикациях последних лет образное наименование "чумы XXI века", зачастую, в сознании многих людей ассоциируется только с терроризмом, в основе которого лежит идеология и практика исламизма. Такая категоричность в целом противоречит действительности. Однако с середины 90-х годов XX века в мире, как отмечает российский исследователь Ю.Г. Романченко, "наблюдается новый феномен: активность светских террористических групп падает, в то время как деятельность исламских террористических групп возрастает..." [1]

Религиозный экстремизм в конце XX – начале XXI в. во многом связан с исламским фундаментализмом, который "привлекает политически неграмотные слои населения беднейших стран и маргиналов в развитых государствах мнимой простотой разрешения их проблем путем возврата в прошлое к исламскому "золотому веку", традиционализму и уходу в шариат" [2]. Наиболее влиятельной исламской фундаменталистской организацией на протяжении десятилетий, начиная с 20-х гг. XX в., остается возникшая в Египте "Ассоциация братьев–мусульман", активность которой в последней четверти ушедшего столетия приобрела международный размах. Ее влияние прослеживается в создании и деятельности большинства исламистских организаций, в том числе тех, которые возникли на афганской почве и получили "известность" сначала в связи с затяжной гражданской войной в этой стране, а затем и за счет прямой и косвенной причастности к громким террористическим акциям последних лет.

Афганистан, находившаяся после Второй мировой войны в списке беднейших стран мира, не мог избежать влияния идеологии "Ассоциации братьев–мусульман", апеллировавшей в первую очередь к обездоленным слоям населения. Однако широкое распространение в Афганистане идеологии "Ассоциации братьев–мусульман" датируется 60-ми гг. XX в., когда в стране происходит формирование и организационное становление ряда движений и партий различного толка и наряду с левым экстремизмом появляется правый, представленный консервативно-клерикальными кругами. Их участие в общественно-политической жизни не было чем-то новым, ведь еще в начале века "староафганцы" боролись за незыблемость средневековых традиций Ислама и изоляцию страны от внешнего мира, а в 20-х гг. XX в. духовными авторитетами велась активная оппозиционная деятельность против реформаторских усилий эмира Амануллы.

Политическая активность консервативно-клерикальных кругов, и, в особенности, религиозных деятелей, приобрела общенациональный, массовый характер после принятия в 1964 г. новой конституции страны. Особое внимание уделялось пропаганде и обоснованию универсальности "исламского пути развития" (в противовес позициям демократических сил) и преимуществ Ислама как "самой прогрессивной религии мира". Эта пропаганда осуществлялась как через средства массовой информации, так и с помощью практики проведения конференций в разных районах страны.

Одновременно с усилением участия духовенства в политической жизни страны правые силы начали расширять и активизировать контакты с зарубежными исламскими кругами. В июне 1966 г. группа афганских религиозных деятелей направилась с визитами в Иран и Саудовскую Аравию. В свою очередь, в Афганистан одна за одной стали прибывать делегации "братьев–мусульман", которые делились опытом борьбы с "врагами Ислама".

Необходимо отметить, что контакты с зарубежными экстремистами определенные афганские круги установили сразу же после основания в 1928 г. "Ассоциации братьев–мусульман". Во многом это "заслуга" семьи Моджаддеди и лично Мухаммада Садека Моджаддеди, который в 1929 г. был назначен афганским послом в Египте и вскоре после приезда в Каир познакомился с основателем "братства" Хасаном аль-Банна, став его близким другом и убежденным приверженцем. Верность идеологии и практике "братства" демонстрировали и некоторые другие члены семьи Моджаддеди (Себгатулла и Харун). Прибыв в 1948 г. в Каир для учебы в университете "Аль-Азхар", они стали активными участниками деятельности организации, в том числе подготовки покушения на Гамаля Абдель Насера. После ареста всех участников заговора члены семьи Моджаддеди были выдворены из страны.

Возвратившись в Афганистан, Себгатулла Моджаддеди занялся пропагандой идеи "братства" среди афганской общественности, а также привлекал на свою сторону видных и пользовавшихся авторитетом клерикальных деятелей. С. Моджаддеди принял участие в подготовке покушения на членов советской правительственной делегации, которая находилась в Кабуле. Он был арестован и осужден на четыре с половиной года тюрьмы, после чего на два года был выслан из страны.

Впоследствии афганские фундаменталисты еще на раз напоминали о себе, и практически каждое внутривнутриполитическое событие сопровождалось той или иной реакцией с их стороны. Однако вплоть до середины 60-х гг. XX в., когда начались процессы по консолидации различных политических сил и течений, они оставались организационно неоформленными.

Идейным вдохновителем исламистского движения стал возвратившийся в 1966 г. в Афганистан Мухаммад Садек Моджаддеди. Он занимался педагогической и пропагандистской деятельностью и постепенно